

3-30

Т. 10

896 р.
II

ЗАПИСКИ НТШ

1896 Т. 10

Рік V.

Р. 1896 кн. II.

Том X.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

V Jahrgang.

1896, II B.

Band X.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Вєднарського.

Інтересний збірник з с. Хітара (пов. Стрийський) (тимчасові відомости).¹⁾

Книга, що про неї буде мова, ходить з рук до рук між письменними мужиками, під загальною назвою: Александрия. Назва та однак не відповідає для цілої книги, бо побіч історії про Александра Македонського заміщені там иньші статі в числі осьми, з котрих остання не перехована в цілости. Загального титулу не можна означити, (може який був, але бракує титулової картки) та навіть й історія про Александра не має одного титулу, лише кождий розділ має для себе особну назву.

Теперішнім властителем книги є господар в Хітарі, пов. Стрийського, Василь Вовкунович. До Хітара тільки оженив ся Василь, родом же походить з Козови, тогож пов., де живуть ще его два брати. Батько Вовкуновичів, Михайло, умираючи, полишив кілька рукописних книжок (одіичених по своїм батьку) для синів, а ті ними поділили ся так, що Василь отримав „Александрию“; що иньші брати отримали, не міг я напевно довідати ся, бо Василь не умів докладнійше їх описати; казав лишень, що одна книжка звалась „Ключ разумінія“, де все поясняло ся, що лиш могло зацікавити нашого мужика, а друга дуже груба, Євангеліє. Батько Михайло заповів синам, щоб ті книжки читаючи берегли пильно і нікому не віддавали — чого сини доси й держали ся. О. Тиндюк, будучи завідателем парохії в Хітарі, робив ріжні пропозиції Василеві (додавшись про Александрию) щоб книжку отримати на власність, але Василь не згодив ся. На моє питанє, чи книжку продав би, відповів: якби видрукували і мені дали одну, щоб діти мали що читати — бо тепер таких книжок нема — то тогди продавбим рукопис; інакше ні; она в мене їсти не просить.

Попередні властителі книги, як і Василь, підписували ся в ріжних місцях на книзі; з них імен: Joannes Wolkonowicz, Grzegorz Wolkunowicz — не вмів Василь ближше пояснити; з дальших: Roman Wolkunowicz, bakaliarz wsi Koziowy був его дідом, а Michał Wolkunowicz, urodzony 1816, его батьком. Є деякі імена тих, що читали книжку; між ними в двох місцях, раз по німецьки (... hat dieses Buch gelesen d... r...) і раз по польськи підписав ся звісний сторонник о. Тиндюка, Курцеба з сусідного села, належачого до парохії хітарської, Калного.

¹⁾ З текстів збірника має скористати наша комісія археографічна в своїх публікаціях.

З иньших написів замітнійші от які:

На першій чистій картці написано: „die 4... (випалено) 1793 anno Jako Ja Wziołem u wieliebnego Gregorza Wołkunowicza (відай праїда Василя) Th: 9. Nro. 8. na tę xięgę. Michayło Daszawsky. На 38 картці стоїть важна напись, бо свідчить, що в самій річи книга вже була в тім році, в котрім подано (1743). Звучить она так: Czytał tę xięgę w... (правдоподібно Тухли) Juranowicz, Paroh Tuchligski w 1747. З иньших написий суть в ріжних місцях от які: Syia ksożka czytana wesy Tuchli. На иньшій місци:

Roman Wołkunowicz bakaliarz wsi Koziowy

Różga popelnia Rozumu Do głowy
uczy pacierza y bruni zliey mowy

Gdyby Zydy s panami nieszerwirowali
to by jak psy pozdychali

bo żydzi nie sieje nie orze... (дальше урвано).

знов в иньшій місци:

Paracia Romana Wołkunowicza curka oddała się W roku 1822.

Roman Wołkunowicz przeczytał całkiem xięgę aliealexandryją nazywaiące się, ktura to xięga do niego nalieży.

По сїм перша строфка: Пречистая діво Мати і т. д.

По „Флавияні“ є така напись: Finis, koniec, poszła baba w ta-nies; надто много є пописаних поодиноких слів або речень що не дають жадної гадки; то, правдоподібно, проби пера.

Цїла книга обіймає 125 карток 4' записаних полууставом; папір грубий, оправа зроблена з досить грубої дошки потягненої шкірою. Письмо змінє ся кілька разів; найкрасше і найрозбірнійше на початку і при кінці книги; в середній части книги видко якби якийсь поспіх. Чорнило рівнож не всюди однакове. В початкових заголовках поодиноких уступів Александриї букви писані червоними буквами; дальше чорними. Картки нумеровані з виїмкою кількох середних. На горі на картках, над текстом, заміщувані заголовки уступів; на боці декуди одним, двома словами позамічувано зміст уступів, пр. смерть Александра і т. иньш. Інтерпункция складаєть ся лише з kropki і протинки і цілком довільна. Поодинокі слова часто злучені суть з собою, так що треба їх вперед розлучити і аж тогди відносити до одного або другого реченя. При переписуваню змінив я інтерпункцию, ділення слів і зляті слова розділив всьо иньше полишив незмінним.

Александрия обіймає 94 картки; в кількох місцях карток бракує (в відписі відповідні місця зазначені); пньші статі разом

займають 31 картку і то: 1) Про короля і злодія (заголовки тут скорочую) 4 картки; 2) слово от патерика (4); 3) про рицаря і смерть (5); 4) про Іовиана (8); 5) про Давида розбійника (1); 6) про Флавіяна (2); 7) про пустельника (5); 8) про патріярха (2); решти карток бракує. Що книжка уживана була дуже часто, проте свідчать грубі верстви подекуди бруду і товстости.

Що книжка писана між Бойками, про се свідчать деякі слова, лиш між ними уживані і форми, особливо дієслову; польонізмів дуже мало; живих слів і форм руських дуже много, тому й пам'ятник сей заслугує на увагу також з погляду диялектологічного.

Вол. Гнатюк.

Подаємо деякі уваги про зміст сего рукопису. Текст его маємо перед собою в копії зроблений д. В. Гнатюком.

Перший твір, що є в рукописі, се, як сказано, „Александрия“. Є се казочна повість про вчинки і війни Олександра Македонського, звісна майже у всіх літературах цивілізованого світа від Персії до Ісландії. Ся повість основана на грецькім оповіданню т. зв. Псевдокаллістена, що первісно зложене було мабуть у Александрії в Єгипті, опісля було перероблене в Греції і відси в другій переробці широко розійшло ся по Європі, частенько перекладане та перероблюване, то скорочуване, то безмірно розширюване, нпр. в перській поемі Казвіні „Іскендернаме“, в німецьких та французьких лицарських поемах, в латинській переробці пз. *Historia de proeliis* і т. д. (Гл. Истринъ, Александрія русскихъ хронографовъ. Москва 1893, стор. 1—68). В старословянській письменстві Александрія звісна була в двох формах: як осібний твір і як частина т. зв. Хронографа т. є. компілятивної історії від сотворення світа. Сю другу форму, що переходила через кілька редакцій (Істрин установив їх чотири) ми лишаємо на боці, бо наш список є очевидно переробкою самостійної, так званої сербської Александрії, що по досльідам ученого Веселовского (Изъ исторіи романа и повѣсти I. 29—511) повстала в Сербії, переведена з грецького тексту, та не з Псевдокаллістена, а з такої его переробки, що основана була на західноєвропейських переробках того-ж Псевдокаллістена (гл. op. cit. стор. 444—445). Не вдаючи ся ближше в розбір сеї теорії ми подамо титули поодиноких розділів хітарської Александрії, надіючи ся з часом опублікувати весь її текст.

Як уже сказано, загального заголовка рукопису ані головного титулу Александрії в хітарській рукописі нема. Текст починає ся титулом першого розділу повісті:

Початокъ історіи в Александрі Македонскомъ, како са почалъ и зачалъ. Оповідаетъ ся тут про єгипетського царя Нектанаву, его прихід до Македонїї, про вродженє Александра від того Нектанаву і жінки царя Филипа Алїмпіди, про молодість Александра, про смерть Нектанаву з руки Александра, про їзду Александра на конілюдоїді (Буцефалї), про его побїду на олімпійських ігрищах і про розбитий Александром слюб его батька з якоюсь иншою царівною.

О царі Алтамиши и о Ксманухъ. Перша побїда Александра над „Кумянами“ при помочи воєнної хитрости. Александер убиває царя Алтамишу, та пускає полонянників кумянських до дому і дає їм на царство Ванцатула.

О царі пелатїйскомъ Анаксархосъ. Цар Анаксархос підчас тої війни нападає на Македонїю, щоби захопити царицю Алїмпіаду, він доконує сего і смертельно ранить Филипа. Та в ту пору прибуває Александер з війни, доганяє Анаксархоса, ловить його й приводить до батька, так що той перед своєю смертю здужав ще вбити свого ворога. За радою Арістотеля Александер готує ся до війни з сусїдами.

О царі Дарїи перскомъ. Дарий почувши про смерть Филипа шле свого слугу Кайдавлуса до Македонїї з листом, щоби Александра вислано на его двір, а Кайдавлус щоби був там царем. Александер відписує Дариєви, що прийде до него, але з усіми Македонянами. Дарий в відповіді посилає йому „строжку и двѣ колесцѣ деревяних и два кораблѣ порожних и два мѣхи маку,“ а в листі вияснює: стружка і колїсця — щоби бавив ся як дитина, кораблї — щоби їх наповнив даниною, яка Персам належить ся від Македонян, а мак — щоби почисливши його довідав ся, кїлько у Персів війська. Александер відписує, що дїтські забавки прислані йому вказують, що сам Дарий — дитина; колїсця віщують, що він з Македонянами обїде все перське царство; як стружка вертить ся, так Дарий буде вертїти ся перед Александром, та не зможе сховати ся і в утробі своєї матери; а число війська ми знаємо, бо мак ізїли, а за кораблї дякуємо, бо нам їх давно було треба.

О царі Архидонѣ селвнскомъ. Александер їде з військом на Персів. Солунський цар Архидон пише йому лист витаючи його і віддає йому у службу свого сина Поликратуша. Александер відписує Архидонові, цитуючи в листі приповідку Соломона. Відси їде до города Антини, де панувало 12 князїв; город супротивляє ся йому; по невдалій облозі Александер за порадою філософа Гедеона відступає, лишаючи в таборі багато волів і овець. Антиняне вихо-

дять і розсипають ся по таборі. Тут в рукописі бракує кількох карток, де оповідало ся про наглий поворот Александра і завойоване Антина (у Псевдокаллїстена се не що, тільки грецькі Атени!).

Похід Александра на Рим. Титулу і початку сего розділу також нема в Хіт. списку, а є тільки оповідане про те, як Римляне прийняли Александра з почестю і дали йому многоцінні дарунки.

В похідних странахъ и дивныхъ людехъ розмантихъ. Війни Александра з двоголовими Канаѳасами, з крилатими жінками, котрих Александер убиває 20.000 обпаливши їм уперед крила. Дійшовши до Океана Александер пускає ся морем до Єгипту, де основує Александрию. Тут устроївши військо вирушає на схід.

В приходѣ Александромъ до Іерусалима. Тоді в Єрусалимі був жидівський сойм, пророк Єремїаш служив Богу. Жиди по короткім ваганю піддають ся йому. Єремїя являє ся йому в сні і каже йому оглянути храм єрусалимський; той же пророк опроставджує його по храмі, вияснює віру жидівську і пророкує йому будущину.

В Єгиптѣ великомъ како Александръ в него вѣхалъ. Александер іде до Єгипту (автор немов не тямить, що він власне прийшов відтам!), по дорозі розігрітий купає ся в холоднім озері і тяжко хорує. Єгиптяне листом підмовляють лікаря Филипа, щоби отруїв Александра, та сей відповідає їм з погордою; тоді Єгиптяне потайно написали Александрови, що Филип хоче його отруїти. Слїдує звісна з історії сцена з кубком повним лікарства. Александер приходить до здоровля і здобуває город єгипетський, де находить портрет свого батька Нектанава.

О царі Дарїї перскомъ — довге, в значній частині на історичних подіях основане оповідане про війну Александра з Дарієм, доведене до смерті Дарія і до слюбу Александра з Розанною.

Сказанїє в скотехъ и в звѣрехъ дивныхъ челоѣкообразныхъ и в жонахъ и в мѣртвахъ и птицахъ. Александер іде в правий бік щоби дійти до кінця свѣта, доходить до краю, де люде на локоть заввишки. За сим краєм ідуть другі чудесні краї; епізод про царицю Кандиякню і сина єї Кандавлуса перерваний у рукописі.

Сказанїє в Раклії царі и в шесторѣчныхъ и в шестеногихъ и дивныхъ людехъ. Пройшовши ті землі Александер доходить до „Маркарова острова“, де буцім то жив Адам 100 літ по вигнаню з раю. Поставивши тут свій образ Александер доходить до височенної гори,

а на ній бачить чоловіка 1000 сяжнів заввишки а 200 завширшки прикованого ланцюхами; 4 дні дороги від сего чоловіка находить також жінку приковану до скали. Далі йде опис „Макарова острова“ і розмова Александра з тамошніми мудрцями (рахманами). Відси Александер доходить до дверей раю, та до середни не міг заглянути.

Сказаніє такъ Александръ на індійского цара Пора пойдеть. Оповіданє про війну з Пором близше до переказів історичних.

Сказаніє так прійшли поганіє царѣ з дары. Тут знов оповідає ся про Кандакию і Кандавлуса, та і сим разом оповіданє перериває ся.

Вѣхъ Александровъ на Матридонскіє стороны. Матридонські жінки пишуть хитрий лист до Александра, то оповіданє знов тут перерване.

Вѣхъ Александровъ на сѣверніа стороны, на югъ. Походи Александра до краю Сироїдів і у Московщину, до краю Сатирів. „Если хочешъ лѣпше за нихъ знаты — пише автор — читай же собѣ житіє преподобнаго Анѣтонія Великаго и преподобнаго Пимина, великихъ пустельниковъ, также и Павла Фивенскаго; тамъ за нихъ лѣпше дознаешъ правди и многихъ rozmaитихъ людей.“ Знов здибає Александер величезного чоловіка прикованого до скали, а за 3 дни ходу від него такуж жінку; Бремія являє ся йому у сні і вияснює їх значіне. Далі описана боротьба Александра з крилатими жінками.

Вѣхъ Александровъ на сѣверныє стороны и на поганыхъ царекъ на Гога и Магога. Александер побиває їх і загання за гори, що зіступили ся за ними; Александер надто засклепив їх „каменемъ суньклетомъ“, так що вони не вийдуть відтам до суду-віку. Тут же находить ся опис круга свѣта з рисунком.

Вѣхъ Александровъ на полден'нью стороны до Капер'наума и до Биф'саиды и до Зина городовъ славныхъ и до Тиръ, до Ефесъ, до Сидонъ, до Понта великаго, шкрягаючи оувесъ свѣтъ. Обік поплутаної географії тягне ся тут далі епізод Александра з Кандавлусом.

Приход Александровъ до Кандакии царицы мѣрскои в поселствѣ. Конєць епізоду з Кандавлусом і Кандакиєю.

Порѣшена Александрова на восточныє стороны далекие, знати, що са чинить оу тыхъ сторонахъ восточныхъ. Пригоди Александра з великими мурашками і на океані.

Смерть Александра — сей остатній розділ не має особного заголовка.

Як бачимо з сего огляду, текст Александриї в хітарських списках цікавий з многих поглядів, та при тім в деяких місцях попсований і поплутаний так, що не маючи другого українсько-руського списку для порівняня, справлення похибок та поповнення прогалин, годі приступати до его друкування. Ми маємо надію не вдовзі роздобути такий список, а поки що подаємо дальший зміст хітарського рукопису. По Александриї йде:

2. Повѣсть ѡ єдномъ королѣ, который ходивъ со злодѣемъ в ночи красти; если бы был красти не пошел, то бы был изгнѣнъ злою смертю. Є подібне оповіданє, записане в Хітари д. Гнатюком із уст народа і надруковане мною в „Житю і Слові“; правдоподібно устне оповіданє пішло з книжного, а се книжне є парісткомъ вельми розширеного буддійського оповідання про царя що ходив красти; в середніх віках се оповіданє приклададо ся то до Константина Великого, то до Карла Великого гл. М. Dragomanoff, *Le Dit de l'empereur Constants un conte buddhique et son histoire*.

3. Слово ѡ Патерика ѡ покѣтѣ, якъ ѡна чоловікови грѣшномъ есть позитечнаа, хто еа по правдѣ выдержитъ, хоч и не на выку часть, абы по правдѣ. Оповіданє про те, як оден невірний воєак, Лях, з наказу св. Антонія молив ся в церкві в ночи і витерпів 7 чортівських покус.

4. Оубажъ тебѣ, чоловіче, же мѣсимо мѣки перетерпѣти ал'бо на сем ал'бо на тамтом' свѣтѣ; л'кпше єднак' на сем, нѣж на там'томъ покѣтєвати. Коротеньке оповіданє про те, що одна година мук у чистилищі тяжша і видаєсь довшою, чим десять літ хвороби на землі.

5. Єказаніє ѡ єдном' рицарѣ славном', который надѣлав са на сілѣ свою и пробовал' счастья своего коєвати из каждом', а на остаток' из' смертію. Звісне і вельми популярне у нас оповіданє про лицаря й смерть.

6. Єказаніє ѡ єдном' цесарѣ Іовианѣ, который был поднѣс' пухѣ противко Богѣ, которого Богъ каралъ. Є се переробка апокрифічного оповідання про Соломона і Китовраса; другий варіант сего оповідання має заголовок: Слово про царя Аггея; літературну історію сих оповідань обробив проф. Веселовський, гл. „Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ“ і доповнення до сеї книжки в его „Разысканіяхъ въ области русскаго духовнаго стиха“, де видруковано текст оповідання про Аггея. Віршовану переробку сего оповідання нашою мовою зладив д. Шурат.

7. Слово о Давидѣ разбойникѣ. Оповіданє про розбійника, що за 3 роки монастирського житя спокутував 25 лѣт розбою.

8. Слово ѡ Флавіанѣ разбойникѣ, который хотѣл' развити монастирь чернїческій, але и сам' спасеся.

9. Слово ѡ єдном пѣстельникѣ, который хотѣлъ зкѣдати сѣдовѣ вожихъ, который с пѣщи сѣдѣвъ ѿ лѣтъ и на послѣдкѣ хотѣвъ стратити свою покѣту и дѣшѣ, если бы емѣ аггелъ не повѣлъ. Вельми популярне в нашѣм старѣм письменствѣ оповѣданє, звѣсне під титулом „Слово о хитрости божеской“. Є се переробка одного оповѣданя із збїрки „Gesta Romanorum“. Літературну історію сего оповѣданя гляди в книжцї А. В. Клоустонъ, Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни. З англійської мови переложив А. Кримський. Львів 1896, стор. 31—36, а також М. Драгомановъ, Забѣлѣжки на славянскитѣ религіозни легенди (Сборникъ за н.р. умотворения 1892).

10. Слово ѡ пѣтнікѣ, кнїгы како во Цариградѣ свѣтѣйшии патріарха Терентий кипил билъ лютею трѣтизнѣ из рѣк єдиногo жидѣ — легендарний мотив, що находитъ ся в дуже богатѣх легендах гл. Douhet, Dictionnaire des légendes du christianisme, а також Gesta Romanorum.

Др. Иван Франко.

